

Noordzee

Schatzoeken onder de oppervlakte

De Noordzee zit vol schatten. Van scheepswrakken gevuld met kostbare lading tot aan complete verdronken landschappen. De omvang van die onderzeese rijkdom wordt langzaam duidelijk, maar daarmee ook de bedreigingen voor al dat erfgoed.

Door Erik Betten.

Op 22 mijl uit de kust van Scheveningen liggen drie Britse oorlogsschepen op de zeebodem. Het zijn de Cressy, de Hogue en de Aboukir. De drie werden op 22 september 1914 door een Duitse U-boot getorpedeerd en zonken, waarbij 1459 opvarenden verdronken. Om die reden gelden de wrakken op de Noordzeebodem als oorlogsgraf. Die bijzondere status heeft twee Nederlandse bergers er deze zomer echter niet van weerhouden de wrakken te plunderen. Met speciaal gemonteerde grijpers trekken de bergers resten van de drie wrakken omhoog. Ze verwijderden het waardevolle koper en brons, en storten de rest weer in zee.

De Stichting Duik de Noordzee Schoon voert al meer dan een jaar actie om zulke plunderpraktijken een halt toe te roepen, samen met bezorgde duikers en sportvissers. „Wij vinden deze praktijken onaanvaardbaar”, zegt Pascal van Erp. „Om verschillende redenen. Als duikers en natuurliefhebbers hechten we grote waarde aan zulke wrakken omdat die kraamkamers zijn van de Noordzee. Er komen veel meer diersoorten voor dan op de rest van de zeebodem. Maar het vormt natuurlijk ook belangrijk maritiem erfgoed, dus cultuurhistorisch is het belangrijk. En wat ook een rol speelt, is het feit dat het oorlogsgraven zijn.”

Volgens Van Erp is er vorig jaar door de autoriteiten lauwwaardig op meldingen van de

sloopprijken. „Ze zeggen dat ze weinig kunnen doen.” Onlangs bleek uit gesprekken met ambtenaren echter dat er wel degelijk juridische aanknopingspunten kunnen zijn. Maar keihard zijn die niet. „Het zou het beste zijn als de bescherming van de wrakken geregeld wordt door de wet te wijzigen.”

Een petitie die hierop aandringt, is onlangs door 2500 Nederlanders ondertekend en zowel aan de Nederlandse regering als aan de Britse ambassadeur overhandigd. „De ambassade kwam meteen met een reactie. De Britten zijn heel strikt als het om oorlogsgraven gaat. Ze nemen dit hoog op, en beraden zich op de

De plundering van de oorlogsschepen is één symptoom van een veel breder probleem

beste manier om dit aan de orde te stellen.”

Daarbij komt dat de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed eind september aangifte heeft gedaan van de plundering van de wrakken, omdat het om overtreding van de Monumentenwet

zou gaan. De dienst heeft echter nog geen reactie gehad van het Openbaar Ministerie. Van Erp heeft echter goede hoop dat de druk nu zo groot wordt, dat de regering wel tot ingrijpen wordt gedwongen.

Wetteloze zee

De plundering van de oorlogsschepen is één symptoom van het veel bredere probleem van het gebrek aan regels en toezicht op zee. Dat stelde maritiem archeoloog Thijs Maarleveld vorige week op de Noordzeedagen, die in het WTC in Leeuwarden werden gehouden. Maarleveld is een pionier op het terrein van de maritieme archeologie en werkt

momenteel aan de Zuid-Deense Universiteit in Esbjerg. Hij hamert op het doorbreken van de belemmeringen die ontstaan door het benadrukken van het nationale, het eigene. „Zo ontstaan kunstmatige grenzen bij de bestudering van hetzelfde erfgoed.” En dus ook bij de bescherming daarvan.

„Tot nu toe was er nog maar weinig regelgeving die het verhandelen van maritiem erfgoed verhindert.” Maarleveld verwijst naar de activiteiten van de Nederlandse bergers. „Een burgerlijke samenleving bestaat bij de gratie van de politiek. Van het functioneren van een bestuur dat je aan kunt spreken op het handhaven

Een gekelderd smokkelschip

In 1984 ontdekten duikers voor de westkust van Texel een zeventiende-eeuws scheepswrak met een bijzondere lading: halffabrikaten van onder meer lood, ijzer en tin. Het was in die tijd nog gebruikelijk dat avonturiers losse vondsten opdoken van zulke plekken om ze te verkopen. De vondst van dit onbekende wrak vormde de aanzet voor een betere regelgeving rond wrakken in de Nederlandse wateren. In 1988 werd de Monumentenwet aangepast en een wetenschappelijk onderzoek volgde.

Omdat het zicht op de plaats van het wrak goed was, werd in de jaren negentig geprobeerd om de hele locatie van tien bij dertig meter te fotograferen. Een opgave die lastiger bleek dan gedacht. In 1999 kwam het onderzoek door omstandigheden stil te liggen. Onderzoekster Alice Overmeer heeft de vele ruwe gegevens van dat onderzoek weer van de plank gehaald, en is bezig met een reconstructie. Van het schip is geen naam en geen jaartal in de boeken bekend, maar uit jaarringenonderzoek blijkt dat de kiel

waarschijnlijk is gelegd na 1632. Ook de lading verraadt de tijd waarin het schip verging. Zo is op een stempel op een voorraad textiel uit Leiden het jaartal 1635 te vinden. Eerder is het schip - dat vanwege de vindplaats Aanloop Molengat genoemd wordt - dus niet gezonken. De vracht blijkt een internationaal karakter te hebben: een grote hoeveelheid smeedijzeren staven, waarschijnlijk uit Zweden, rollen tin in vaatjes uit het Ertzgebirge in Tsjechië, grote taartpunten lood uit Polen, peperkorrels uit het

verre oosten, runderhuiden uit Zuid-Europa en kisten vol kanonskogels voor de negen kanonnen. De diverse herkomst wijst erop dat het schip is geladen in Amsterdam, dat als stapelplaats fungeerde. De grote vraag is: waar ging de kapitein naartoe? Het vermoeden van Overmeer is dat het smokkelwaar was voor een of andere oorlogvoerende partij. „Het was de tijd van de Tachtigjarige Oorlog in Duitsland, en vrijwel elk onderdeel van de lading was van grote waarde voor een leger.”

i Wellicht het beroemdste wrak in Friese wateren is de Lutine. Dit Franse fregat verging op 9 oktober 1799 tussen Vlieland en Terschelling, met een lading goud, zilver, Spaanse matten en dubloenen. Die lading is slechts gedeeltelijk teruggevonden.

Een vrijwel ongeschonden wrak van een zeventiende-eeuws Nederlands schip, in 2007 op 100 meter diepte gevonden op de bodem van de Oostzee. Door nieuwe technieken kan op en in de zeebodem steeds meer gevonden en gemeten worden. Aanvullende regelgeving is nodig om te zorgen dat die schatten niet geplunderd worden. Foto: EPA

van de regels die je met elkaar vaststelt." In de archeologie is de verantwoordelijkheid door het rijk neergelegd op lokaal niveau. „En dat werkt prachtig voor de molen in het dorp, want de wethouder wordt er snel op aangesproken als de wieken er vanaf vallen. Maar voor de Noordzee is dat niet goed. Daar ontbreekt het ons aan kiezers en gekozenen.”

Maarleveld is toch hoopvol over de toekomst van zijn vak. „Het doen van waarnemingen en het vastleggen en vergelijken van gegevens is onvergelijkbaar veel gemakkelijker geworden dan twintig, dertig jaar geleden. „We kunnen nu elke plek op zee weer terugvinden. Bovendien wordt alles met veel grotere resolutie vastgelegd. Zo kunnen we allerlei gegevens met elkaar verbinden.” Dus niet alleen de bijzondere vondst documenteren, maar ook de ouderdom van de zandlaag waarin de vondst is gedaan, en mogelijk ook de omgeving waarin de mensen of dieren destijds leefden. „Er ligt een prachtbron voor het Europese verleden te wachten op verkenning.”

Terra incognita

De Noordzee verbergt een enorme rijkdom aan schatten, zowel natuurhistorische als culturele. „Maar we hebben er nog maar een flauw idee van hoe groot die rijkdom is”, zegt hoogleraar Jos Bazelmans. Hij is verbonden aan de RCE en zit in het bestuur van de Waddenacademie. „De laatste twintig jaar hebben we in de archeologie een enorme slag gemaakt dankzij het Verdrag van

Malta. Archeologen zijn nu vanaf het begin betrokken bij de planvorming van bouwprojecten, en wie iets verstoort in de bodem, moet ook de kosten dragen. Dat is echt revolutionair geweest. Maar alleen op het land. In het natte deel van Nederland - de Noordzee, maar ook de Waddenzee, het IJsselmeer en de rivierbodems - geldt dit allemaal nog niet.”

Het Verdrag van Malta werd in 1992 gesloten om het archeologisch erfgoed in de Europese Unie beter te beschermen. Op en onder de zeebodem ontbreekt die bescherming nog. „De bestuurlijke verantwoordelijkheden zijn op zee nog niet goed geregeld.” Dat is een breed probleem, maar

Er ligt een prachtbron voor het Europese verleden te wachten op verkenning

raakt ook de archeologie, stelt Bazelmans. „De RCE heeft dit jaar de maritieme archeologie als speerpunt aangewezen omdat we er nog zoveel aan moeten doen. Het is een jonge tak in de archeologie. Bovendien is de zee nog echt een *terra incognita*. We hebben meer kennis nodig om te weten wat voor vondsten we op welke plekken kunnen verwachten.”

Volgens Bazelmans is er dus een

grote inhaalslag nodig. „En dat is urgent. Want er spelen nu ingrijpende en grootschalige ontwikkelingen, die grote schade kunnen aanrichten.” Hij denkt dan aan de uitbreiding van de Rotterdamse haven met de tweede Maasvlakte, maar ook aan bijvoorbeeld windmolenparken op zee. „Nu is het zo dat er bij zulke werken wel veel archeologisch materiaal naar boven komt, maar dat kan allemaal veel professioneler.”

Verdronken landschappen

Bij schatten onder de waterspiegel wordt al gauw aan scheepswrakken gedacht. En terecht, want in Noordzee, Waddenzee en voormalige Zuiderzee samen zijn vele honderden wrakken te vinden. En elk wrak vertelt zijn eigen dramatische verhaal. Maar er is meer dan wrakken. Onder het zand op de Noordzeebodem blijken nog hele landschappen in goede staat bewaard te zijn gebleven, zegt Bazelmans. „Dat is echt een inzicht van de laatste paar jaar. We namen altijd aan dat de Noordzeebodem kaal was, dat alles wat daar gezeten heeft, is uitgesleten. Maar dat is niet zo. Dat oude land is nog terug te vinden onder het zand.”

Henk Weerts, fysisch geograaf bij de RCE, is de expert op het terrein van die onderzeese landschappen. „Zo'n 10.000 jaar voor Christus was wat nu Noordzee is, nog land. Het huidige Engeland lag aan Nederland vast.” Het was een vruchtbaar rivierengebied dat ook voor de mens zeer aantrekkelijk geweest moet zijn. In 2004 begon een groep Britse onder-

Zo'n 10.000 jaar voor Christus was wat nu Noordzee is, nog land

zoekers de enorme hoeveelheid seismische gegevens te onderzoeken die voor de olie- en gaswinning onder het Britse deel van de Noordzee bijeen was gebracht.

Drie jaar later kwam er een boek uit, *Mapping Doggerland*, waarin de spectaculaire bevindingen van de onderzoekers werden getoond. Door hun metingen te bewerken zijn zelfs de ondiepste bodemverschillen terug te vinden, vertelt Weerts. En dat maakt het mogelijk om met grote precisie vast te stellen waar rivieren, kreken, duinen en andere onderdelen van het oude landschap hebben gelegen. „Dat biedt ons de mogelijkheid om dat oude landschap helemaal te reconstrueren. Zo kun je bepalen op welke plekken je grote kans hebt om bijzondere archeologische vondsten te doen. Maar het stelt ons ook in staat om de context van die vondsten te herleiden”, aldus Weerts. Inmiddels wordt er ook gewerkt aan een dergelijke aanpak van de Nederlandse bodemgegevens. „Dat moet komend jaar veel nieuwe kennis opleveren.”

De nieuwe technieken zijn al op een paar plekken in het Nederlandse kustgebied toegepast,

vanwege de aanstaande uitbreiding van de Tweede Maasvlakte, bij Rotterdam. Op drie plaatsen wordt de zeebodem daar ingrijpend aangetast, onder meer in de geul van de bestaande Yangtzehaven. Door de combinatie van de nieuwe meettechnieken en beproefde methoden als het doen van boringen in de grond, is een gedetailleerde kaart gemaakt. Daaruit blijkt dat er drie plekken zijn in de geul waar nog grote kans is op het aantreffen van waardevolle sporen uit de steentijd. Bazelmans is enthousiast over de uitkomst van die onderzoeken. „Nu is alleen nog de vraag hoe we zo diep komen. Daar hebben we ook nieuwe technieken voor nodig. Maar daar wordt hard aan gewerkt.”

Aandacht

Aan de rijkdom van de Noordzee wordt niet getwijfeld. Aan de noodzaak van verder onderzoek en het ontwikkelen van nieuwe methoden evenmin. De grootste opgave van alle specialisten die zich daarmee bezighouden, lijkt te zijn om de bestuurders van die rijkdom te overtuigen, zegt Bazelmans. „Bijvoorbeeld de Directie Noordzee in Den Haag. Tot nu toe heeft het water geen aandacht gehad. Het is nu zaak om op zee voor elkaar te krijgen wat op het land zo goed gelukt is.” En dan valt er nog heel veel moois te ontdekken. „Onderzoek onder zee is nu nog een kwestie van pionieren met allerlei nieuwe toepassingen. Maar ik denk dat er snelle stappen mogelijk zijn. En dan gaat er een hele nieuwe wereld voor ons open.”